

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ ЗАХОДАМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРШЕННЯ

Ніколаєнко Т. Б.

ВСТУП

Проблематика забезпечення військової дисципліни та правопорядку в умовах сьогодення як ніколи постала доволі гостро. Збільшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби, поширення випадків вчинення окремих видів військових кримінальних правопорушень у сфері недотримання/порушення військової дисципліни, посилення заходів кримінально-правового впливу щодо їх застосування до винних осіб, недостатність належного забезпечення рівних прав і свобод осіб (військовослужбовців) при застосуванні до них таких заходів, відсутність єдиного підходу у їх реалізації при вчиненні саме військових кримінальних правопорушень потребують приведення чинного законодавства до єдиних стандартів та забезпечення належного рівня військового правопорядку, зокрема в умовах зміни правового режиму в державі.

Водночас стверджувати, що окреслена проблематика є тією проблематикою, що виникла нещодавно не можна. З початком збройної агресії, яка розпочалася ще у 2014 році з першими кроками наступу держави-агресора на Схід нашої держави, захоплення нею частини території України, створення незаконних збройних формувань, для забезпечення законності та правопорядку, виникла потреба в оголошенні часткової мобілізації та запровадженні особливого періоду¹. Проте на фоні необхідності забезпечення ефективного реагування на виникаючі воєнні загрози, воєнно-політичні виклики національній безпеці відбулося, на жаль, суттєве погіршення криміногенної обстановки з негативною тенденцією до зростання рівня військової злочинності. Особливо гостро постали питання щодо військових кримінальних правопорушень, зміни «професіоналізації» злочинності у цій сфері,

¹ Про часткову мобілізацію: Указ Президента України, затверджено Законом України № 1126-VII від 17.03.2014. Відомості Верховної Ради України, 2014, № 15. Ст. 328.

охопленням нею нових сфер суспільних відносин. Так, з 2015 року до початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України (2021 рік включно) вчинених військових кримінальних правопорушень зросло у 12 разів. Кількість тяжких та особливо тяжких злочинів у цій сфері змінилася у сторону збільшення з показником семикратного розміру. При цьому слід відмітити, що кількість вчинюваних правопорушень щодо зокрема порядку проходження військової служби (ст. ст. 407, 408 Кримінального кодексу України, далі – ККУ) збільшилось у 67 разів, а у 2017 році досягло позначки вісімдесят разів². На сьогодні ця тенденція, на жаль суттєво не змінилася. Кількість вчинюваних правопорушень у цій сфері продовжує займати високі криміногенні сходинки. 80 % вчинюваних правопорушень у цій сфері є цьому переконання. Як і раніше суб'єктами таких правопорушень залишаються категорії осіб, призваних на військову службу за мобілізацією на особливий період³. Навіть запровадження доволі суворих заходів кримінально-правового впливу не дав результати.

Тому очевидне, що на часі необхідність вирішення стратегічних цілей щодо: визначення ефективності кримінально-правового впливу на військовослужбовців, які вчиняють такого виду правопорушення, що посягають на порядок проходження військової служби; забезпечення у зв'язку з цим належного рівня військової дисципліни; приведення чинного законодавства до єдиних стандартів щодо рівних прав і свобод військовослужбовців при застосуванні до них більш посилених заходів кримінально-правового впливу, зумовлених зміною правового режиму в державі.

1. Військовий правопорядок як об'єкт військових кримінальних правопорушень у сфері забезпечення військової дисципліни

Захист держави, забезпечення її незалежності та територіальної цілісності є однією із найважливіших функцій держави та обов'язком її громадян. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України (далі – ЗСУ), забезпечення державної безпеки і захист державного кордону – на відповідні військові формування та правоохоронні органи

² Ніколаско Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців: монографія. 2-ге вид., доповн. Харків: Право, 2019. С.6.

³ Звіт про склад засуджених. Форма 7: Судова статистика за 2022 рік. URL: <https://cutt.ly/P8eyPyz> (дата звернення: 23.02.2023).

держави⁴. Водночас ефективність виконання ними бойових завдань, організація та порядок функціонування залежать від стану законності та правопорядку в самих військових формуваннях. Специфіка реалізації їх функцій, життя та діяльності сектору безпеки та оборони, єдиноначальність, сувора військова дисципліна та централізація військового командування зумовлюють специфіку суспільних відносин у сфері військової служби, а також особливості їх регулювання, у тому числі в разі їх порушення.

Ще з часів зародження та подальшого розвитку перших військових формувань/організацій зумовлювала необхідність регулювання взаємовідносин між військовослужбовцями/військовими та визначення їх правил поведінки. З розвитком законодавства, потребами сучасності, які постійно вимагали змін впливали і на норми, які регулювали і ці відносини.

Військові кримінальні правовідносини з точки зору кримінальних правовідносин як регулятивних так і охоронних, в яких реалізується кримінальна відповідальність відзначаються своєю специфікою. Ця специфіка відбивається в об'єкті та суб'єкті таких правовідносин.

У регулятивних правовідносинах суб'єктом таких правовідносин виступає потенційний суб'єкт правопорушення – це військовослужбовець/військовозобов'язаний/резервіст.

В охоронних правовідносинах таким суб'єктом є суб'єкт вчинення військового кримінального правопорушення.

Щодо об'єкту правовідносин, то в регулятивних правовідносинах таким об'єктом є норми, які визначають заборону щодо вчинення суспільно небезпечних діянь у сфері порядку проходження/несення військової служби, які стосуються військовослужбовців/військовозобов'язаних/резервістів. Порушуючи такі норми військовослужбовці/військовозобов'язані/резервісти зазнають певних обмежень. Такі обмеження зумовлені їх статусом осіб, які проходять військову службу. У разі порушення заборонювальних норм регулятивні правовідносини трансформуються в охоронні. Зміна таких правовідносин впливає і на змістовну їх сторону. Так, застосування заходів кримінально-правового впливу змінює обсяг прав і обов'язків військовослужбовців/військовозобов'язаних/резервістів, їх статус як спеціальних суб'єктів, які проходять військову службу. Крім того з урахуванням виду заходу кримінально-правового впливу, який може застосовуватись до них такі правовідносини отримують подальший

⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/c8eO6ee>. Стт. 17, 63 (дата звернення: 23.02.2023).

їх розвиток, трансформуючись у кримінально-виконавчі відносини зі специфікою військових охоронних кримінальних правовідносин до моменту їх остаточного припинення.

Отже, можна сказати, що військові кримінальні правовідносини визначаються своєю специфікою щодо регулювання їх нормами законодавства у сфері кримінального, кримінально-виконавчого права та визначеністю їх спеціальних суб'єктів та особливістю регулювання їх об'єкта.

Коли мова йде про розуміння об'єкта таких правовідносин, то насамперед розуміється наявність заборон щодо вчинення суспільно небезпечних діянь у сфері порядку проходження/несення військової служби, які стосуються військовослужбовців/військовозобов'язаних/резервістів. Унормування таких правовідносин міститься в ККУ. Так, ст. 401 ККУ чітко визначає поняття, ознаки та підстави кримінальної відповідальності щодо виникнення військових кримінальних правовідносин. Якщо детально проаналізувати диспозицію цієї статті, то можна зрозуміти, що законодавець доволі чітко, вдало та вміло поєднав ознаки, які стосуються виникнення регулятивних правовідносин як кримінальних правовідносин таких, так і військових регулятивних кримінальних правовідносин зі специфікою ознак, які притаманні виключно цим правовідносинам. Така позиція законодавця заслуговує на беззаперечне схвалення. Адже формування такої позиції демонструє, по-перше, цілісність розуміння кримінальної відповідальності у цілому із закріпленням загальних ознак, притаманних будь-якому кримінальному правопорушенню, по – друге, визначає спеціальні складові (ознаки), які притаманні саме певному виду правовідносин (військових), надаючи самостійність існування так званим військовим кримінальним правопорушенням зі своїми спеціальними ознаками та військового кримінального правопорушення як такого.

Загальними ознаками, які визначаються кримінальне правопорушення можна виділити такі, як: кримінальну протиправність, суспільну небезпеку, винність, караність та суб'єктність.

Кримінальна протиправність полягає у нормативному визначенні суспільної небезпеки діянь, які передбачені XIX Розділом Особливої частини ККУ як «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (Військові кримінальні правопорушення)» (далі – Військові кримінальні правопорушення), які посягають на встановлений порядок несення або проходження

військової служби⁵. У разі, якщо військовослужбовець/військовозобов'язаний/резервіст (далі – військовослужбовець) вчинив кримінальне правопорушення, яке передбачено іншим розділом ККУ, то кримінальна протиправність не становитиме кримінальної протиправності військового кримінального правопорушення. Вона становить так звану загальну кримінальну протиправність. Особа у такому разі підпадатиме під ознаки вчинення загальнокримінального правопорушення. Саме спрямованість на визначеність протиправних діянь у нормах розділу ХІХ є характерною особливістю цієї ознаки.

Суспільна небезпека полягає у здатності заподіювати реальну шкоду чи створювати загрозу заподіяння такої шкоди правоохоронюваним інтересам у сфері встановленого порядку несення або проходження військової служби. Слід звернути увагу, що суспільна небезпека військових кримінальних правопорушень полягає не лише в самих порушеннях встановленого порядку несення або проходження військової служби, а й в настанні реальних загроз, зумовлених її особливостями. Вважається, що «військова служба – це державна служба особливого характеру. Вона є невід'ємною частиною забезпечення обороноздатності держави, її цілісності й недоторканності. Будь-яке порушення порядку проходження військової служби є негативним проявом послаблення її здатності та можливості надійно протистояти противнику. Для забезпечення військової, а отже, й національної безпеки навіть при загрозі заподіяння шкоди її інтересам відповідальність доволі суворя⁶.

Яскравим прикладом з цього приводу є посилення відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень у разі зміни державного режиму в країні. Так, із загостренням ситуації на Сході держави, необхідності забезпечити належний рівень бойової готовності, військової дисципліни та правопорядку виникла необхідність посилити кримінальну відповідальність за вчинення окремих військових кримінальних правопорушень (злочинів) в умовах особливого періоду. Зокрема було запроваджено кримінальну відповідальність за вчинення окремих діянь, які посягають на порядок проходження або несення військової служби в особливий період як обтяжуючої обставини навіть

⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III/Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/a8tRxjg> Ст. 401 (дата звернення: 24.02.2023).

⁶ Ніколаєнко Т.Б. Поняття та ознаки військового злочину. Наука і правоохоронна 2018 №1 (39). С.272-273 (270-283

без заподіяння істотної/тяжкої шкоди⁷. Сам факт вчинення таких правопорушень в умовах особливо періоду вже становив підвищену небезпеку та вважався потенційно загрозливим.

Із початком відкритої збройної агресії рф проти України, коли 24 лютого 2022 року було введено воєнний стан, який вніс певні особливості у практику застосування чинного законодавства, окреслюючи прогалини у практиці застосування чинного законодавства щодо визначення судами покарань до осіб, які вчинили військові кримінальні правопорушення під час воєнного стану та для «підвищення військової дисципліни, з урахуванням особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану, необхідності підтримання належного рівня військової дисципліни та правопорядку, підвищення бойової готовності військових частин та спроможності виконувати визначені завдання задля захисту Вітчизни»⁸ законодавцем прийнято рішення щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення окремих кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Так, зокрема була посилена кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені військовослужбовцем в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, збільшено розмір покарання за невиконання наказу в умовах воєнного стану⁹.

Винність як ознака кримінального правопорушення розкриває суб'єктивну його характеристику. Ставлення до порушення порядку несення та проходження військової служби, настання/ймовірне заподіяння негативних наслідків має бути винне та усвідомлене. Особа повинна усвідомлювати спрямованість своїх дій на порушення саме порядку несення та проходження військової служби, а також спричинення/ймовірне спричинення своїми діями шкоди інтересам служби. За вчинення таких дій передбачено кримінальне покарання

⁷ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12.02.2015 № 194-VIII. *Відом. Верховної Ради України*. 2015. № 16. Ст.113.

⁸ Тихонюк С. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/o8tOncr> (дата звернення: 24.02.2023).

⁹ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13.12.2022 № 2839– IX./Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/e8tPANL> (дата звернення: 24.02.2023).

відповідно положень чинного законодавства (норм ККУ, що передбачають відповідальність за військові кримінальні правопорушення). Зрозуміло, що не обов'язково особа, яка вчинила таке кримінально протиправне діяння буде автоматично та беззаперечно піддана покарання. Вітчизняне законодавство з цього приводу є доволі гуманним та справедливим. Положеннями ККУ унормовані різні підстави та умови звільнення особи від відповідальності та покарання. Але це жодним чином не скасовує караності діяння. До військовослужбовців, які вчинили військове кримінальне правопорушення, можуть застосовуватися різні види покарань. Наділені специфічним статусом військовослужбовця, такі особи отримують, з однієї сторони, призначення покарання, відповідно до його видів та розмірів, передбачених в санкціях статей «Військових кримінальних правопорушень», які є загальними його видами, а з другої – ті, що впливають винятково з їх правового статусу (позбавлення військового звання, службові обмеження, арешт з триманням на гауптвахті, тримання в дисциплінарному батальйоні). Їх виключність щодо застосування саме до військовослужбовців визначають специфічність караності як ознаки військового кримінального правопорушення.

І остання ознака яка розкриває суть військового кримінального правопорушення – це його суб'єктність. Щодо суб'єктності як обов'язкової ознаки кримінального правопорушення тривають дискусії. Одні вважають, що вона розуміється в самому понятті кримінального правопорушення, а її ознаки розкриваються у ст. 18 КК України. Інші акцентують на необхідності її визначності, оскільки вона окреслена в самій нормі закону як «вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» (ст. 11 КК України), а її відсутність втрачатиме суть самого кримінального правопорушення, носієм якого вона є¹⁰.

Зрозуміло, що суспільно небезпечне діяння, яке вчинене особою, яка не має ознак суб'єкта кримінального правопорушення, не може визнаватися як кримінально протиправним. Водночас кримінальна протиправність військового кримінального правопорушення наділення специфікою щодо його суб'єкта. Ця специфіка визначається тим, що особа за наявності ознак, які визначають її як суб'єкта кримінального

¹⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : А.С.К., 2003. С.19. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2006. С.98. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2019. С.54. Українське кримінальне право: Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 110.

правопорушення, якщо не матиме (або не наділена) ознаками, які визначають її як спеціального суб'єкта (військовослужбовця) не може підлягати кримінальній відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень. У такому разі вчинення нею правопорушення розглядатиметься як вчинення кримінального правопорушення з урахуванням можливості притягнення її до кримінальній відповідальності на загальних підставах. Мова йде про те, що особа для визнання її суб'єктом військового кримінального правопорушення повинна насамперед відповідати загальним ознакам суб'єкта кримінального правопорушення та водночас відповідати спеціальним ознакам (вимогам) як спеціальний суб'єкт військового кримінального правопорушення. Саме наявність таких ознак і є відмінною рисою військового кримінального правопорушення.

Отже, з урахуванням зазначеного, можна вказати, що військові кримінальні правопорушення з урахуванням ознак, які визначають їх як кримінальне правопорушення мають спеціальні ознаки, які надають їм право на індивідуалізацію в системі кримінального права та виокремлення як самостійного кримінального правопорушення.

Ознаки, які характеризують специфіку військового кримінального правопорушення можна визначити як наявність об'єкту, що визначає специфіку правовідносин у сфері проходження або несення військової служби; спеціальний суб'єкт, який порушує вказані правовідносини та кримінальна (військова) протиправність з унормуванням таких порушень в самостійному розділі ККУ.

Щодо об'єкта військових кримінальних правовідносин, які становлять суспільні відносини у сфері встановленого законодавством порядку несення чи проходження військової служби (військового правопорядку), в юридичній літературі суттєвих розбіжностей немає. Проте щодо розуміння самого порядку несення чи проходження військової служби (військового правопорядку) доцільно більш детально зупинитися.

Порядок несення/проходження військової служби – це сукупність суспільних відносин, які виникають щодо порядку проходження військовослужбовцями під час їх службової/бойової діяльності. Правове регулювання з визначенням обсягу таких правовідносин визначено в низки нормативних документів, починаючи від Основного Закону України (Конституції України), різноманітних законів України та інших нормативно-правових документів, у тому числі військових статутів, правил, норм, інструкцій.

Порядок проходження військової служби передбачає, по-перше, взаємовідносини між військовослужбовцями (начальниками і

підлеглими; військовослужбовцями між собою не залежно від відносин підлеглості); по-друге, порядок проходження/несення різних/певних видів служб (вартової, прикордонної, бойового чергування, патрулювання, внутрішньої служби тощо); по-третє, порядок збереження, користування військовим майном, озброєнням, експлуатацією військової техніки; по-четверте, порядок користування, збереження інформації з обмеженим доступом (зокрема тієї, що містить державну таємницю); по-п'яте, порядок діяльності військових службових осіб щодо виконання своїх службових обов'язків, по-шосте, порядок несення військової служби в умовах зміни правового режиму в державі (під час дії особливого періоду, воєнного стану, надзвичайного стану, збройного конфлікту). Існування такого порядку проходження/несення військової служби зумовлено насамперед специфікою правовідносин, які виникають з цього приводу та особливістю військової служби як її складової.

Військова служба – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності осіб, яка пов'язана із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності¹¹. Особливість характеру полягає у специфіці характеру цієї служби, наявності так званого військового порядку та відображення основних принципів військової організації

У чому ж полягає специфіка військового порядку? «Військовий порядок – це сукупність суспільних правовідносин, що визначають: 1) особливості їх існування в межах відносин, що виникають між різними категоріями військовослужбовців; 2) наділення таких суб'єктів повноваженнями, які зумовлюють специфіку їх статусу та виокремлення внаслідок цього у спеціальний суб'єкт; 3) регулюванням наданих їм повноважень нормами, що мають виключну дію, пов'язану з цим статутом; 4) положеннями законодавства, що окреслюють його особливості та їх зміст (категоричність; беззастережність виконання; деталізація поведінки кожного з учасників відносин; певна обмеженість прав і свобод суб'єктів, пов'язаних з виконанням службових обов'язків; підвищена відповідальності у разі їх порушення); 5) реалізацією в процесі службової чи бойової діяльності; 6) сферою поширення, зумовленою винятково військовою діяльністю.

Крім того специфічність військової служби, пов'язаної із захистом держави, її територіальної цілісності та недоторканності, що впливає на такі відносини.

¹¹ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 №2232-ХІІ/Офіц. веб-портал Верховної Ради України. Ч.1 ст. 2 URL: <https://cutt.ly/18imB1g>. (дата звернення: 24.02.2023).

Вони виникають винятково серед військовослужбовців.

Пов'язані із проходженням/несенням військової служби.

Мають специфічність, що виражається у виключності норм їх регулювання, зумовлених особливостями їх характеру.

У сукупності становлять зміст військової служби та визначають її суть. Водночас слід зазначити, що у разі, якщо такі суб'єкти потрапляють у коло інших правовідносин (цивільно-правові, трудові, адміністративні тощо), то вони регулюються відповідно до вимог іншого законодавства, що визначає порядок регулювання таких відносин (цивільного, трудового, адміністративного). Інша справа, коли такі відносини межують або безпосередньо пов'язані з порядком проходження військової служби. Тоді особа перебуває в межах дії військово-правових відносин і підлягає їх регулюванню законодавством у цій сфері. Наприклад, недотримання військовослужбовцем розпорядку дня розцінюється як порушення військової дисципліни. Перебування військовослужбовця суто у військово-правових, а не трудових відносинах із начальством визначає такий вид порушення не як трудової, а як військової дисципліни¹². Хоча слід зазначити, що в окремих випадках порушення розпорядку дня в умовах дії воєнного стану може бути розцінено як самовільне залишення військової частини, невиконання наказу, непокора.

Ще однією особливістю військових правовідносин є його специфічність або винятковість регулювання відповідними як загальними, так і спеціальними нормативно-правовими актами. Так, наприклад, такими актами є:

Конституція України,

закони України «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про Збройні Сили України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про державний кордон України», «Про оперативно-службову діяльність», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про прикордонний контроль», Статути Збройних Сил України (Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, Стройовий статут Збройних Сил України);

¹² Ніколаєнко Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців: монографія. 2-ге вид., доповн. Харків: Право, 2019. С.78-79.

укази Президента України (Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25.03.2021 № 121/2021, Положення про проходження громадянами військової служби в Державній прикордонній службі України, затвердженого Указом Президента України від 29.12.2009 № 1115/2009; Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого указом Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008);

постанови КМУ (Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації інтегрованого управління кордонами від 30.01.2019 № 83, в'їзду осіб, Порядок переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій від 17.07.2019 № 815, Деякі питання виконання програм, пов'язаних з підвищенням обороноздатності і безпеки держави від 26.10.2016 № 779);

відомчі накази (Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністра оборони України (Порядок добору та прийняття громадян України на військову службу за контрактом у Державній прикордонній службі України, затверджений наказом МВС України від 10.06.2019 № 473, Інструкція про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України, затвердженої наказом МВС України від 19.10.2015 № 1261, Інструкція про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністра оборони України від 10.04.2009 № 170);

накази голови Служби безпеки України (Інструкція про організацію виконання Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України, затвердженої наказом Служби безпеки України від 14.10.2008 № 772),

інші нормативні документи, які утворюють та можуть утворювати зміст військової служби, визначаючи її специфічність стосовно військової діяльності.

Отже, з урахуванням викладеної інформації щодо суспільні відносини, які виникають у сфері проходження/несення військової служби, то можна зазначити, що такі відносини: виникають між військовослужбовцями; виникнення їх стосуються винятково щодо порядку проходження/несення військової служби; вони зумовлені особливостями характеру військової служби; мають чітко унормований характер, що визначений положеннями чинного законодавства та спеціальними нормативно-правовими актами, які регламентують таку діяльність. Такі правовідносини слід вважати як відносини у сфері

забезпечення військового правопорядку. Порушення таких відносин підлягає захисту заходами державного впливу, як зокрема кримінально-правовими.

Щодо суб'єкта таких правовідносин, то він, перебуваючи в загальній системі військових правовідносин, характеризується спеціальними/специфічними ознаками.

По-перше, таким суб'єктом є виключно військовослужбовці (військовозобов'язані чи резервісти під час проходження зборів).

По-друге, такі особи повинні належати до певного військового формування (Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України) (ч.2 ст. 401 ККУ).

По-третє, такими особами можуть бути й інші особи, визначені законом (ч.2 ст. 401 ККУ). До них, наприклад, можуть належати військовослужбовці, які хоча і не входять до складу військових формувань, утворених відповідно до законодавства, проте підлягають такому визначенню в межах регулятивних військових кримінальних правовідносин.

По-четверте, суб'єкт окрім приналежності до певного військового формування також повинен відповідати ще й іншим вимогам. Такі умови визначені чинним законодавством. Так, відповідно до ч.1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» для отримання можливості проходити військову службу будь яка особа (громадянин України, іноземець чи особа без громадянства) при досягненні певного віку, будучи придатним за станом здоров'я може претендувати на проходження військової служби.

Стосовно вікового цензу, то законодавцем встановлено диференційований підхід з урахуванням виду військової служби. Так, для категорії осіб, які призиваються на строкову військову службу такої вік становить 18 років. Якщо особи бажають проходити військову службу, для прикладу, у добровільному порядку як навчання (військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів тощо), то віковий ценз визначений у межах сімнадцяти чи навіть шістнадцяти років (у разі, коли на рік вступу особа повинна досягти сімнадцятиліття).

Обмеження стосуються також і граничного перебування осіб (військовослужбовців) на військовій службі.

Так, особи, які досягли 27-річного віку, не підлягають призову на строкову військову службу (чи певний її вид). Проте слід звернути увагу, що таке положення стосується лише мирного часу.

Також не призиваються на військову службу на особливий період, або громадяни, які, перебуваючи в запасі, бажають укласти контракт, не можуть бути прийняті на військову службу при досягненні ними граничного віку перебування на військовій службі (у запасі чи у військовому резерві). Залежно від категорії, до якої належить особа, та виду військової служби такий віковий ценз може становити від 45 до 65 років.

Для осіб жіночої статі, які бажають проходити військову службу, зокрема за контрактом, осіб сержантського і старшинського або офіцерського складу в СБУ, розвідувальних органах України, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України та Управлінні державної охорони України, встановлено обмеження у віковому цензі – 40 років.

Щодо придатності особи за станом здоров'я до проходження військової служби, то особи, які бажають проходити військову службу (за контрактом, навчання у вищих військових навчальних закладах) зобов'язані пройти медичний огляд кваліфікованою військово-лікарською комісією. За результатами такого огляду особи отримують висновок/рішення щодо визнання/невизнання такої особи придатної/непридатної для проходження військової служби (певного її виду) у мирний/воєнний час.

Також для проходження певного виду військової служби законодавець встановив ще й інші додаткові умови, дотримання яких є обов'язковими. Так, для проходження військової служби за контрактом особи повинні: пройти професійно-психологічний відбір; відповідати вимогам проходження військової служби (а) мати відповідний рівень освіти (у тому числі професійної); б) перебувати в межах досягнення певного віку (від 17, 18 років до досягнення граничного віку перебування на військовій службі); в) відповідне військове звання; г) пройти (у разі потреби) курс військової підготовки за напрямом, що відповідає профілю службової діяльності; д) мати вислугу років¹³.

Отже, суб'єктом військових кримінальних правовідносин може бути особа, яка відповідає встановленим законодавством вимогам щодо досягнення нею певного віку, є придатною за станом здоров'я для проходження військової служби (у мирний/воєнний час), де з урахуванням виду військової служби ще й відповідати іншим критеріям, як: освіта, рівень професійно-психологічного стану, наявність вислуги років тощо та призвана на військову службу.

Ще однією особливістю суб'єкта військових кримінальних правовідносин є належність військовослужбовця до певного виду

¹³ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 №2232-ХІІ/Офіц. веб-портал Верховної Ради України. Ст.20. URL: <https://cutt.ly/U8i2oKm> Ст. 20 (дата звернення: 25.02.2023).

військових правовідносин. Так, з урахуванням категорії осіб, які проходять військову службу, виду проходження ними військової служби, виконання відповідних службових обов'язків, наявності доступу/допуску до інформації з обмеженим доступом такі особи можуть належати до різних суб'єктів таких правовідносин. Це стосується випадків порушення такими особами порядку підлеглості, виконання/залучення до виконання певних видів робіт/служб, невиконання/ неналежне виконання певних видів робіт/служб тощо.

Так, суб'єктом невиконання наказу/непокори може бути лише особа, яка знаходиться у відносинах підпорядкованості (підлеглості) до особи, які віддала відповідний наказ (ст. 402 ККУ, ст. 403 ККУ). Щодо самовільного залишення військової частини/місця служби чи нез'явлення/несвоєчасного прибуття на службу, то суб'єктом може бути будь яка особа, проте з урахуванням її правового статусу (приналежності до відповідної категорії військовослужбовця) строки самовільного залишення чи нез'явлення/несвоєчасного прибуття на службу (у мирний час) є різними (ч.1,2 ст. 407 ККУ). Аналогічна позиція спостерігається і щодо вчинення кримінальних правопорушень у сфері службових військових кримінальних правопорушень, де суб'єктом може бути лише військова службова особа (стст.425-426¹ ККУ), кримінальних правопорушень, що визначають порушення порядку несення певних видів служб, експлуатації військової техніки (суб'єктом може бути певна особа, яка проходить певний вид служби чи виконує обов'язки щодо експлуатації, водіння військової техніки) (стст.416-421 ККУ).

І остання ознака, що характеризує військові кримінальні правовідносини (військовий правопорядок) та визначає їх специфіку – це військова кримінальна протиправність. Особливість цієї ознаки полягає у тому, що військовою кримінальною протиправністю охоплюються правопорушення виключно у сфері несення/проходження військової служби; ці правопорушення мають нормативне закріплення у самостійному розділі ККУ як військові кримінальні правопорушення; регулятивні військові кримінальні правовідносини щодо вчинення вказаних правопорушень виникають не лише щодо діянь, унормування яких закріплено в положеннях ККУ, а й інших нормативно-правових актах, які регулюють порядок проходження/несення військової служби. Так, наприклад у разі невиконання наказу або непокори військовослужбовця щодо виконання наказу притягнення його до кримінальної відповідальності без звернення до норм чинного (військового) законодавства, яке регулює порядок/умови видання/виконання наказу, його особливостей не можливо.

Отже, забезпечення військового правопорядку регулюється нормами загального та військового законодавства. У разі недотримання/порушення таких норм застосовуються різні заходи

правового впливу. Одними із найбільш суворішими є заходи кримінально-правового впливу.

2. Сучасний стан забезпечення порядку проходження військової служби в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи

З виникненням ще у 2014 році небезпеки державній незалежності України, реальних загроз її територіальній цілісності, на фоні загострення суспільно-політичної ситуації на Кримському півострові, створенням перших незаконних збройних формувань на Сході держави заумовили проведення часткової мобілізації на території України. Ці заходи потребували швидкого та ефективного проведення мобілізації у доволі короткі строки, вирішення завдань щодо створення умов для комплектування ЗСУ та інших військових формувань, а також забезпечення правового захисту військовослужбовців, призваних під час мобілізації з підвищення рівня їх мотивації щодо проходження служби у військовому резерві. Проте масовість потрапляння до лав військовослужбовців досить різного контингенту позначилась і на дисципліні. Уже у той період почала спостерігалась негативна тенденція, а точніше масовість щодо вчинення військових кримінальних правопорушень (злочинів) з поширенням невиконання наказу, непокори, самовільного залишення військової частини чи місця несення служби, зловживання спиртними напоями тощо. Так, ще до початку воєнної агресії (до 2014 року), кількість засуджених за вчинення військових кримінальних правопорушень становила близько 350 осіб. Наприклад, у 2007 році цей показник становив 382 особи, у 2008 році – 387 осіб, 2009 році – 395 осіб, у 2010 р. – 390 осіб, у 2011 році – 360 осіб, у 2012 році – 354 особи, у 2013 р. – 251 особу. У 2014 році цей показник вже становив 535 осіб, у 2015 році – 2645 осіб¹⁴. Поширеним постало вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із недотриманням/порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, невиконання законних наказів командирів, а також непокою, самовільним залишенням військової частини або місця служби. У 2014 році цей показник склав близько 50 % від усіх військових кримінальних правопорушень, у 2015 році – майже 90 %. Наприклад, самовільне залишення військової частини або місця служби

¹⁴ Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2011 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/k8oVlpe> (дата звернення: 25.02.2023). Звіт про склад засуджених : Судова статистика. Форма № 7. 2012 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/k8oVPdT> (дата звернення: 25.02.2023). Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2013 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/g8oVSCv> (дата звернення: 25.02.2023). Звіт про склад засуджених : Судова статистика. Форма № 7. 2014 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/P8oC8LX> (дата звернення: 25.02.2023). Звіт про склад засуджених : Судова статистика. Форма № 7. 2015 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/u8oVqmM> (дата звернення: 25.02.2023 р.).

у відсотковому еквіваленті з 2014 року по 2015 рік зросло від 20 % від усіх облікованих військових кримінальних правопорушень до 60,7 %, непокора становила 15 %, дезертирство від 0% до 6,72 %.

Для забезпечення військового правопорядку та дисципліни, диференціації кримінальної відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень з урахуванням зміни правового режиму в державі законодавець прийняв доволі необхідне у той час рішення. З урахуванням зміни правового режиму в державі особливий період та воєнний стан отримали самостійне унормування як кваліфікуючі, особливо кваліфікуючі ознаки військових кримінальних правопорушень та відповідне посилення кримінальної відповідальності за вчинення таких правопорушень в умовах особливого або воєнного стану¹⁵. Так, вчинення військового кримінального правопорушення в умовах особливого періоду, крім воєнного стану отримали ч. 2 ст. 402 ККУ, ч. 2 ст. 403 ККУ, ч. 3 ст. 404 ККУ, ч. 3 ст. 405 ККУ, ч. 4 ст. 407 ККУ, ч. 3 ст. 408 ККУ, ч. 3 ст. 410 ККУ, ч. 3 ст. 411 ККУ, ч. 2 ст. 413 ККУ, ч. 2 ст. 418 ККУ, ч. 2 ст. 419 ККУ, ч. 2 ст. 420 ККУ, ч. 2 ст. 421 ККУ, ч. 3 ст. 425 ККУ, ч. 3 ст. 426 ККУ, ч. 2 ст. 428 ККУ. Покарання становило в межах від двох до десяти років позбавлення волі. Як особливо кваліфікуючу ознаку «вчинення військового кримінального правопорушення в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці» було визначено в ч. 3 ст. 402 ККУ, ч. 3 ст. 403 ККУ, ч. 4 ст. 404 ККУ, ч. 4 ст. 405 ККУ, ч. 5 ст. 407 ККУ, ч. 4 ст. 408 ККУ, ч. 4 ст. 410 ККУ, ч. 4 ст. 411 ККУ, ч. 3 ст. 413 ККУ, ч. 3 ст. 418 ККУ, ч. 3 ст. 419 ККУ, ч. 3 ст. 420 ККУ, ч. 3 ст. 421 ККУ, ч. 4 ст. 425 ККУ, ч. 4 ст. 426 ККУ, ч. 3 ст. 428 ККУ). Покарання становило у межах від трьох до п'ятнадцяти років позбавлення волі¹⁶.

Проте з точки зору ефективності впровадження вказаних змін для зниження зокрема рівня військової злочинності, диференціації кримінальної відповідальності з посиленням такої у разі вчинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану викликає чимало питань.

¹⁵ Ніколаєнко Тетяна, Омельчук Василь. Окремі проблеми визначення особливого періоду при формуванні положень нової редакції Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези V Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 лютого 2022 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. С.271 –272.

¹⁶ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12.02.2015 № 194-VIII / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/v8o8a0g> (дата звернення: 25.02.2023).

По-перше, із запровадженням особливого періоду часові межі дії особливого періоду щодо його початкового та завершального етапу не отримало законодавчого врегулювання. На сьогодні ми маємо лише рішення Верховного Суду України, яке надало роз'яснення щодо розуміння закінчення особливого періоду як такого, що завершується з моменту оголошення рішення про демобілізацію.

По-друге, не отримало правового вирішення і врегулювання статусу військовослужбовців у разі вчинення ними військових кримінальних правопорушень, коли діє і особливий період і воєнний стан, проте останній стосується лише дії на певних територіях. Така проблематика виникла наприкінці 2018 року, коли у листопаді – грудні діяв воєнний стан. Як показала судова практика кваліфікації вчинених військових кримінальних правопорушень не мала не однозначного вирішення. Так, у разі, коли військовослужбовцем було вчинено військове кримінальне правопорушення на території, де діяв режим воєнного стану, кваліфікація відбувалася за правилами вчинених діянь в умовах воєнного стану. При вчиненні ж аналогічних правопорушень, які відбувалися на території поза дією воєнного стану, проте під час дії особливого періоду, кваліфікація відбувалася за правилами кваліфікації вчиненого діяння за територіальним принципом, тобто кваліфікація військового кримінального правопорушення відбувалася як за діяння в умовах особливого періоду.

По-третє, з диференціацією кримінальної відповідальності з урахуванням зміни правового режиму в державі, посиленням такої забезпечення військового правопорядку та дисципліни не відбулося. Як показує судова практика кількість вчинюваних військових правопорушень суттєво не змінилася. Так, наприклад, у 2020 році за непокору до кримінальної відповідальності було притягнуто 5 осіб, що склало 0,28 % від усіх засуджених за вчинення військових кримінальних правопорушень. У 2021 році цей показник склав 9 осіб, відповідно 0,51 %, в той час як при запровадженні воєнного стану ситуація виявилася доволі цікавою. За самовільне залишення військової частини або місця служби у 2020 році до кримінальної відповідальності було притягнуто 1410 осіб, що становило 79 %, у 2021 році – 1370 осіб (78 %). За дезертирство у 2020 році засуджено було 128 осіб (7,2 %), у 2021 році – 206 осіб (11,7 %) ¹⁷. Якщо порівняти ці показники і з тими, які були до внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення

¹⁷ Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2020 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/h8o3ikg> (дата звернення: 25.02.2023). Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2021 р. / Судова влада України. URL <https://cutt.ly/P8o3g28> (дата звернення: 25.02.2023).

відповідальності за окремі військові злочини та після нього, то побачимо наступні дані.

Кількість притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення окремих військових кримінальних правопорушень у 2015-2021 роках

Рік	Непокора/ кількість (%)	Самовільне залишення в/ч або місця служби/ кількість (%)	Дезертирство кількість(%)
2015	14,6	60	6,7
2016	2,18	74	11,7
2017	1,4	76,7	13,7
2018	1,1	85	8,4
2019	0,4	85,5	9,3
2020	0,28	79	7,2
2021	0,51	78	11,7

Як бачимо, суттєвої різниці щодо зміни рівня злочинності не спостерігається.

Зрозуміло, що дисципліна та військовий порядок є пріоритетними у військовому підрозділі, який має бути здатним на високому професійному рівні забезпечувати виконання поставлених завдань, зокрема у сфері захисту та оборони нашої держави. Беззаперечно, зростання кількості притягнутих до кримінальної відповідальності військовослужбовців за вчинення військових кримінальних правопорушень викликає неабияке занепокоєння. Проте не лише радикальними заходами можна вирішити ці питання.

Пріоритетним державної політики є перехід до контрактного принципу комплектування армії, яке повинно відбуватися із потенціалу підготовлених, високовмотивованих та з відповідними морально-діловими та військово-професійними якостями осіб (військовослужбовців), які здатні в умовах мирного та воєнного часу виконувати поставлені завдання. Зрозуміло, що правове регулювання повинно мати належне підґрунтя. І це підґрунтя повинно мати прояв у належних заходах правового впливу. Ще свого часу Чезаре Беккарія зазначав, що кримінальні покарання «повинні створювати перепони для заподіяння шкоди суспільству, утримувати від цього інших членів суспільства, а також впливати на душі людей та виправляти їх моральні і розумові якості. Призначення певного виду покарання повинно бути виправданним з точки зору досягнення виправлення особи, можливості після його відбування повернутися до нормального життя в суспільстві

та бути готовим та здатним підкорятися законодавству»¹⁸. Тому необхідно розглядати призначення кримінально-правових заході крізь призму доцільності їх застосування, справедливості призначення, невідворотності покарання та виправлення особи. Але, як видно із показників судової статистики, з посиленням кримінальної відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень суттєвих змін щодо рівня військової злочинності не відбулося. В умовах сьогодення, ми знову ж таки стикаємося з тими самим проблемами. Із запровадженням воєнного стану рівень військової злочинності знову викликав занепокоєння. Але ситуація виникла доволі цікава.

У 2022 році за непокору було засуджено 155 осіб, з яких 5 осіб (0,33%) за вчинення правопорушення до запровадження воєнного стану та 150 осіб (10 %) – після. Щодо самовільного залишення військової частини або місця служби, а також дезертирство, то звернемо увагу на наступні дані.

У 2022 році за самовільне залишення військової частини або місця служби було засуджено 1068 осіб (68,15%), з яких 22 особи (1,4 %) за вчинення правопорушення до запровадження воєнного стану та 1046 осіб (66,75 %) – після такого. Щодо дезертирства, то за його вчинення було засуджено 160 осіб (10,2 %), з яких 141 особа (9 %) засуджена до запровадження воєнного стану і лише 19 осіб (1,2 %) – після¹⁹.

При притягненні до кримінальної відповідальності суди у переважній більшості призначали покарання, не пов'язані з позбавленням волі та можливістью військовослужбовцями продовжувати виконувати свої обов'язки та не втрачати статус військовослужбовця як такого. Так, наприклад, у 2022 році за вчинення вказаних правопорушень судами було призначено наступні покарання Але, не звертаючи увагу на те положення, що у державі запроваджено воєнний стан, необхідно забезпечувати належний рівень військового порядку суди залишали за собою право призначати більш м'які покарання, або взагалі застосувати звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, наприклад, за непокору пріоритетним у призначенні покарання постало тримання у дисциплінарному батальйоні – 50 осіб (32,2 %). Наступну сходинку зайняло службове обмеження для військовослужбовців – 33 особи (21,2 %), далі штраф – 28 особам (18 %), арешт – 26 осіб (16,7 %). До того ж мінімізовано призначення покарання у виді позбавлення волі. До нього було засуджено лише 4 особи (2,5 %) (двоє строком на один рік та

¹⁸ Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях / сост. и ред. Ю. М. Юмашев. Москва : Стелс, 1995. § XII с. 105.

¹⁹ Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2022 р. / Судова влада України. URL <https://cutt.ly/E8o3D9C> (дата звернення: 25.02.2023).

двоє строком на два роки). При цьому масовості набувають питання застосування судами положення ст. 69 ККУ щодо призначення більш покарання, ніж передбаченого законом. У 2022 рік під застосування цієї статті за непокору потрапила 91 особа (58,7 %) ²⁰.

Щодо самовільного залишення військової частини або місця служби, а також дезертирства, то призначення покарання має наступний вигляд: штраф – 118 осіб (7,5 %), позбавлення волі – 100 осіб (6,3 %), арешт – 71 особа (4,5 %), службові обмеження для військовослужбовців – 40 (2,55 %), тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – 33 особи (2,1 %), звільнено від відбування покарання з випробуванням – 817 осіб (52 %), застосовано положення ст. 69 ККУ щодо призначення більш покарання, ніж передбаченого законом щодо 162 осіб (10,3 %) ²¹.

З урахуванням проведеного аналізу можна зазначити, що рівень військової злочинності загалом не змінився. Зросла лише кількість вчинюваних військових кримінальних правопорушень як непокора. Дезертирство, як не дивно, з моменту оголошення воєнного стану зменшилось у десять разів. Але законодавець підійшов до цієї ситуації, як завжди, радикально.

13 грудня 2022 року був винесений на голосування Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» ²². Відповідно до його положень було запропоновано посилити кримінальну відповідальність за самовільне залишення військової частини, місця служби та поля бою, дезертирство, відмову діяти зброєю, непокору і невиконання бойових завдань; виключити правову можливість застосування за вчинення вказаних кримінальних правопорушень звільнення від відбування покарання з випробуванням та призначення більш м'якого покарання, ніж передбаченого законом. Але така позиція викликала неабиякий резонанс у суспільстві, створило низку дискусій та навіть набрало чимало голосів для його відхилення Президентом.

²⁰ Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2022 р. / Судова влада України. URL <https://cutt.ly/E8o3D9C> (дата звернення: 25.02.2023).

²¹ Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання. Судова статистика. Форма № 6. 2022 р. / Судова влада України. URL <https://cutt.ly/Y8ayDIW> (дата звернення: 25.02.2023).

²² Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13.12.2022 № 2839-IX / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/68p8Len> (дата звернення: 26.02.2023)

Прийняття такого Закону було ініційовано від депутатів «Слуги народу» та за підтримки голови Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності С.К. Іонушаса та голови Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки О.М. Завіткевича. Обґрунтуванням постало неоднозначність прийняття судами рішень щодо притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовців, де за непокору, самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство та відмову від виконання діяти зі зброєю суди приймали доволі пом'якшені вирoki або призначали покарання зі звільненням винних від відбування з випробуванням. Така позиція, на думку законодавця, негативно впливає на стан військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України, моделює негативну поведінку серед військовослужбовців та нівелює принцип невідворотності справедливого покарання за вчинені правопорушення²³. Для посилення своєї позиції, ініціатори законопроекту навели навіть кілька рішень судів із вказаною практикою. Так, наприклад, «Чернігівським районним судом Чернігівської області 20 вересня 2022 року у судовій справі № 748/1703/22 ухвалено постанову за результатом розгляду справи про адміністративне правопорушення за ч.4 ст. 172¹¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, якою військовослужбовця притягнуто до адміністративної відповідальності. Оболонським районним судом м. Києва 24 жовтня 2022 року у судовій справі № 756/9533/22 ухвалено постанову за результатом розгляду справи про адміністративне порушення за ч.4 ст.172¹¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, якою на підставі ст.22 зазначеного кодексу, військовослужбовця звільнено від адміністративної відповідальності за малозначністю діяння. Октябрським районним судом м.Полтави 08 вересня 2022 року у справі № 554/6611/22 ухвалено вирок, за результатом розгляду матеріалів кримінального провадження за обвинувальним актом, в результаті чого військовослужбовця визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення та притягнуто до кримінальної відповідальності. У справі № 748/1703/22 (постанова суду в адміністративному провадженні) військовослужбовець був відсутній

²³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: пояснювальна записка до проекту Закону України від 13.12.2022 № 2839-IX / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/T8p5mY0> (дата звернення: 26.02.2023).

на службі п'ять діб, а у справі №554/6611/22 (вирок у кримінальному провадженні) одну добу»²⁴.

На підтримання цієї позиції виступив і юрист громадської приймальні Української Гельсінської спілки з прав людини в місті Чугуїв Роман Лихачов. За проведеним ним аналізом станом на вересень 2022 року кількість засуджених за непокору становила 49 осіб. Найбільшу кількість вироків становили рішення, винесені судами Дніпропетровської області (20) та Одеської області (10). Найменшу становили вирок у Львівській області (1) та у Дарницькому районному суді міста Києва (1)²⁵. Зрозуміло, що якщо брати до уваги кількісні показники засуджених за непокору, то у порівнянні з попередніми роками, цифра 49 вироків є доволі вражаючою. Проте щодо самих рішень судів, то, які ми вже зазначали, призначенні ними покарань викликають чимало питань. Якщо вести мову про види покарань, які були призначенні судами винним особа, то з впевненістю можна зазначити, що такі вирок є і справді доволі поблажливі. Так, з проведеного аналізу Романа Лихачова, пріоритетними щодо призначення покарання за непокору становили службові обмеження для військовослужбовців (суди Дніпродзержинська, Запорізької області), штрафи (суди Дніпродзержинська, Одеси, Запорізької області), арешт (Баглійський районний суд міста Дніпродзержинська), позбавлення волі із звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням (суди Миколаївської та Дніпропетровської області). Найтяжчим покарання виявилось покарання, яке було призначено за непокору лейтенанту – командир танкового взводу у виді позбавлення волі строком на п'ять років і один місяць з реальним відбуванням призначеного покарання.

Проте не всі юристи, практик, військовослужбовців, навіть командири підтримують такі позицію.

Так, наприклад, письменник, командир відділення 68-ї егерської бригади Збройних Сил України Павло Вишебаба доволі критично відноситься до положень щодо скасування правової можливості застосування військовослужбовців більш м'якого покарання або звільнення їх від відбування покарання з випробуванням. За його переконанням, в умовах воєнного стану «ця війна вже показала, що інколи доцільно вчасно відійти з позиції, щоб вберегти особовий склад, і це є пом'якшуючою обставиною. Залишення позицій може мати

²⁴ Там само.

²⁵ Лихачов Роман. Як суди карають військових за непокору (статистика ЄДРСП): стаття. Закон і бізнес. URL: <https://cutt.ly/Z8aqA0w> (дата звернення: 23.02.2023)

доцільність на фронті. Тому не треба трактувати це як тяжкий злочин без права на пом'якшення»²⁶.

Доволі критично поставилися до закону і представники «Юридичної сотні», що надають безоплатну юридичну допомогу військовим, а також 15 організацій і фондів, які випустили спільне звернення з критикою проєкту. У своєму зверненні юристи-практики переконані, що посилення кримінальної відповідальності прийняття доволі радикальних рішень без можливостей особам отримати з урахуванням обставин справи отримати більш пом'якшені вироки може мати протилежний результат. Необхідно боротися не з наслідками, а з причинами, які викликають вчинення таких правопорушень. Насамперед необхідно підвищувати мотивувальну складову проходження військової служби та враховувати всі складові, які зумовлюють виникнення/вчинення таких дій. Крім того, має переслідуватись мета не лише кари за вчинене діяння, але і його справедливості, невідворотності за вчинення. Не слід оминати і необхідність досягнення запобігання як один із обов'язкових елементів мети покарання.

Щодо прийняття цього Закон, то як зазначає керівник «Слуги народу» Давид Арахамія, що ініціатива щодо посилення кримінальної відповідальності пріоритетно виходить від головнокомандувача Збройних Сил України Валерія Залужного. За переконанням головнокомандувача «армія тримається на дисципліні. І якщо прогалини в законодавстві не забезпечують її дотримання, «відмовники» можуть сплатити штраф, розмір якого становить до десяти відсотків бойових виплат, або отримати покарання з випробуванням, це несправедливо. Більше того і це ключове, оголені ділянки фронту змушені закривати собою інші військовослужбовці, що призводить до збільшення втрат особового складу, територій та мирних людей на них. Вирішення цієї проблеми іншим шляхом, як переконання, роз'яснення, спілкування, мотивування можливо лише у мирний час. В умовах же війни, на переконання Головнокомандувача, потрібні швидкі дієві рішення. Щодо питань загрози посилення безкарності командирів у разі посилення відповідальності за невиконання наказів їх підлеглих, то законодавство також має правові важелі щодо їх впливу. Командири так само несуть повну юридичну відповідальність за свої дії чи бездіяльність. Головнокомандувач також визнає наявність проблем, що призводять до самовільного залишення позицій, але, за його словами, працює над їхнім усуненням. Він вважає нормальними публічні дискусії на такі чутливі

²⁶ Для чого Рада посилила кримінальну відповідальність військових і чому це викликало обурення: стаття. BBC NEWS Україна. URL: <https://cutt.ly/88awRbf> (дата звернення: 26.02.2023).

теми у демократичній державі, але «рівно до тих пір, поки це не шкодить нам вигравати війну»²⁷.

Частково підтримуючи як прихильників, так і опонентів цього Закону, можна висловити позицію щодо окремих положень, які у своїх позитивних, так проблемних аспектах потребують доопрацювання, а можливо внесення змін у положення чинного законодавства.

Зміни, які відбуваються в ККУ повинні містити переосмислення змісту, структури його норм, де запропоновані позиції мають максимально враховувати потреби сучасності, помилки минулого та перспективи майбутнього. Невідповідність цим вимогам призведе лише до нових проблем та необхідності їх постійного «оновлення» та вирішення. Тому з урахуванням цього висловимо деякі свої пропозиції.

Посилюючи кримінальну відповідальність за вчинення військових кримінальних правопорушень необхідно доволі виважено та критично підходити до наступних моментів: 1) забезпечення справедливого рішення щодо призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, яке має бути невідворотним, адекватним та справедливим; 2) дотримання конституційного принципу, гарантованого державою щодо рівності прав громадян та недопущення звуження змісту та обсягу таких при прийнятті нових законів; 3) врахування при призначенні покарання умов, які вплинули на його вчинення; 4) виявлення причин, а не лише наслідків, які постали результатом збільшення кількості вчинюваних правопорушень; 5) забезпечення правової можливості застосування виду покарання, яке є адекватним та достатнім для досягнення мети покарання; 6) планування та організації заходів щодо усунення негативних наслідків, які впливають/зумовлюють на вчинення кримінальних правопорушень.

Доповнюючи положення чинного законодавства вказівками щодо виключення застосування певних інститутів кримінального права, зокрема тих, які сприяють певним чином заохочують, виступають превентивним заходом та результатом справедливого та адекватного покарання, є проявом негативної законотворчої практики щодо вибіркості прийняття рішення. Запровадження такої позиції насамперед зменшує правові можливості суду щодо адекватного застосування положень законодавства щодо прийняття справедливого рішення; сприяють прецедентному зменшенню адекватності його

²⁷ Антон Мачула. Дисципліна чи дискримінація: чому військові виступають проти закону, який підтримує Залужний? INFORMATOR. URL: <https://dp.informator.ua/uk/disciplina-chi-diskriminaciya-chomu-viyskovi-vistupayut-proti-zakonu-yakiy-pidtrimuye-zaluzhnyi> (дата звернення: 26.02.2023)

прийняття, вибіркості забезпеченню конституційних прав осіб зі зменшенням таких, які мають спеціальний статус.

Правовий статус військовослужбовця ґрунтується на загальнотеоретичному визначенні правового статусу особи в цілому. Зрозуміло, що будучи представником військової служби як державної служби особливого характеру, військовослужбовець вже певним чином обмежений у деяких основних правах і свободах людини і громадянина. Для підтримання соціальної стабільності та забезпечення реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців та водночас створення сприятливих умов для реалізації конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни держава надала гарантії у виді соціального та правового захисту таких осіб. Прийняття рішення щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення військових кримінальних правопорушень, зменшення правових підстав щодо застосування до військовослужбовців окремих інститутів кримінального права є проявом дискримінації їх за принципом приналежності до певної категорії.

Доцільність посилення кримінальної відповідальності також викликає питання у сенсі її обґрунтованості. Як ми зазначали вище, збільшення рівня військової злочинності у 2022 році загалом не спостерігалось. Кількість вчинюваних кримінальних правопорушень зокрема щодо самовільного залишення військової частини або місця служби, дезертирства залишилась на рівні минулого року.

При призначенні покарання за вчинення військових кримінальних правопорушень не можна однозначно стверджувати, що вибір повинен здійснюватися на користь тих, які є найбільш суворими. Зрозуміло, що з урахуванням воєнного стану доцільно більш ретельніше підходити до вибору таких покарань, але при цьому слід враховувати не лише жорсткість його виду, а саме доцільність, необхідність та ефективність його призначення у певній ситуації. Якщо розглядати покарання лише як засіб кари, то говорити про справедливість покарання не можливо.

Також слід враховувати причини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Є чимало кількості випадків, коли військовослужбовці змушені порушувати вимоги, по причині відсутності зв'язку з командиром/командування, інші – не розуміючи імперативності виконання наказу, треті – через боягузтво, бажання врятувати лише своє життя, четверті – за відсутності мотивувальної складової як ті особи, що примусово призвані на військову службу під час мобілізації на особливий період. Є також випадки, коли видання наказу є сумнівним або навіть небезпечним у певних умовах. Цікавою з цього приводу є позиція одного із колишніх командирів штурмової роти у батальйоні «Айдар» Євгена Дикого. На жаль, як зазначає командир, є

не поодинокі випадки, коли наказ видає особа, яка ніколи не була на полі бою, не може належним чином, адекватно оцінити ситуацію, реальність його виконання у певних умовах. У той час як сержант, якому віддано наказ, пройшовши вісім років війни розуміє, що виконання такого наказу призведе до безглуздої втрати особового складу чи настання інших невинуватих наслідків у тій ситуації. Зрозуміло, що за віддання явно кримінально протиправного наказу командир підлягатиме відповідальності, але у тих умовах не про відповідальність командирів, а про життя людей та необхідність захисту держави необхідно думати²⁸.

Таку позицію цілком підтримує головнокомандувач Збройних Сил України Валерій Залужний і Верховний головнокомандувач Володимир Зеленський. Відповідаючи на петицію щодо ветовання цього Закону, Володимир Зеленський зазначив, що «запорукою боєздатності військових підрозділів та в кінцевому результаті Перемоги України над агресором є, у тому числі, дотримання військової дисципліни, яка ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі. Військовослужбовці зобов'язані додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів. Закон, який посилює кримінальну відповідальність військових спрямований на покращення стану військової дисципліни та правопорядку під час несення військової служби, підвищення бойової готовності військових частин та їх спроможності виконувати визначені завдання задля захисту Вітчизни. Прийняття цього Закону дозволить уникнути необґрунтованих втрат особового складу. Крім того, Володимир Зеленський наголосив, що призначення покарання та вибір відповідного його виду повинно відбуватися з урахуванням індивідуального характеру юридичної відповідальності, ступеня тяжкості вчиненого правопорушення та принципів справедливості та верховенства права»²⁹. Зрозуміло, що притягнення до кримінальної відповідальності з призначенням особі відповідного покарання повинен мати винятково індивідуальний та диференційований підхід. Для однієї особи для досягненні мети покарання з урахуванням обставин вчиненого діяння, особи винного,

²⁸ Олена Барсукова. Несправедливий суд і втрата бійців. Чому закон про посилення покарання військових небезпечний для армії. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/01/11/252265/> (дата звернення: 27.02.2023)

²⁹ Відповідь Президента України на електронну петицію № 22/173526-еп «Ветувати закон № 8271 щодо посилення покарання військовослужбовців». Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://cutt.ly/f8fn4dH> (дата звернення: 27.02.2023)

умов, які сприяли вчиненню правопорушення, обставин та відповідної обстановки доцільно призначити покарання, яке не пов'язане з ізоляцією особи. Адже, як відомо, превентивна та виховна функція позбавлення волі має доволі низький рівень. Ефективність призначення будь якого покарання повинно збалансовано поєднувати каральні та виховні заходи з відповідним виваженням його призначенням як доцільного та необхідного. Крім того слід враховувати, що призначення такого покарання як позбавлення волі не розв'язує проблему протидії злочинності чи зниження її рівня. Необхідно досліджувати причини виникнення цього негативного явища, а не вирішувати його наслідки. Пріоритетною повинна бути практика винесення справедливого покарання з невідворотністю його призначення для всіх категорій громадян.

ВИСНОВКИ

Отже, завершуючи розгляд правових аспектів забезпечення військового правопорядку в умовах зміни правового режиму в державі заходами кримінально-правового впливу звернемо увагу на окремі моменти, які в умовах сьогодення потребують уваги.

Військовий правопорядок – це суспільні відносини, які виникають у сфері проходження/несення військовослужбовцями військової служби, зумовлені особливостями її характеру, визначені специфікою взаємовідносин між різними категоріями суб'єктів, чітко регламентовані, окреслені законами України та актами військово-правового характеру. У разі порушення військового правопорядку з урахуванням того, що військовий правопорядок є об'єктом військових кримінальних правопорушень підлягає охороні засобами кримінально-правового впливу.

Проте для забезпечення військового правопорядку та дисципліни необхідно застосовувати не лише заходи кримінально-правового впливу як посилення кримінальної відповідальності та зменшення правових можливостей щодо застосування окремих положень інститутів кримінального права. Пріоритетним має бути комплексність підходу та виваженість позицій щодо досягнення цієї мети.

Усунути практику застосування щодо прецедентного вирішення окремих питань шляхом точкового внесення змін у чинне законодавство.

Розширити правові можливості застосування інститутів кримінального права, які сприяють застосування більш м'якого покарання або звільнення від відбування покарання з випробування у разі вчинення військових кримінальних правопорушень, забезпечуючи дотримання конституційного принципу рівності прав громадян,

справедливості та верховенства права, а також досягнення мети мети покарання. Звернути увагу на необхідність проведення організаційних заходів щодо усунення негативних наслідків, які впливають/зумовлюють на вчинення кримінальних правопорушень.

Судам при призначенні покарання за вчинення військових кримінальних правопорушень судам необхідно враховувати: 1) дотримання конституційного принципу, гарантованого державою щодо рівності прав громадян/військовослужбовців незалежно від їх правового статусу; 2) забезпечувати призначення покарання, яке повинно бути адекватним та справедливим, 3) при виборі виду покарання враховувати індивідуальний характер вчиненого діяння, ступінь тяжкості вчиненого правопорушення; умови та причини, які вплинули/зумовили його вчинення та особу винного; 4) дотримання принципів справедливості та верховенства права, а також невідворотності відповідальності.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанням забезпечення військового правопорядку заходами кримінально-правового впливу з урахуванням зміни правового режиму в державі, зокрема запровадженням воєнного стану в Україні.

Встановлено, що військовий правопорядок – це суспільні відносини, які виникають у сфері проходження/несення військовослужбовцями військової служби, зумовлені особливостями її характеру, визначені специфікою взаємовідносин між різними його категоріями, чітко регламентовані, окреслені законами України та нормативно-правовими актами військового законодавства.

Доведено, що для забезпечення військового правопорядку та дисципліни як об'єкту військового кримінального правопорушення необхідно застосовувати не лише заходи кримінально-правового впливу, які останнім часом отримують законодавче схвалення щодо зокрема посилення кримінальної відповідальності, зменшення правових можливостей застосування окремих положень інститутів кримінального права та не мають практичної ефективності, а у комплексному підході усунення причин, які сприяють їх вчиненню.

Запропоновано розглядати забезпечення військового правопорядку заходами кримінально-правового впливу шляхом: 1) усунення практики застосування прецедентного вирішення окремих питань шляхом точкого внесення змін у чинне законодавство; 2) розширення правових можливостей застосування інститутів кримінального права, які сприяють застосування більш м'якого покарання або звільнення від відбування покарання з випробування щодо військовослужбовців у разі

вчинення військових кримінальних правопорушень; 3) забезпечення дотримання конституційного принципу рівності прав громадян (військовослужбовців) при призначенні покарання та правового унормування положень чинного законодавства про кримінальну відповідальність; 4) забезпечення адекватного вибору виду покарання при його призначення задля забезпечення його справедливості; 5) врахування при виборі виду покарання індивідуальний характер вчиненого діяння, ступінь його тяжкості; умови та причини, які вплинули/зумовили його вчиненню, та особу винного та доцільність обмеження щодо застосування окремих інститутів кримінального права; 4) дотримуватись принципів справедливості та верховенства права, а також невідворотності відповідальності/покарання.

Література

1. Про часткову мобілізацію: Указ Президента України, затверджений Законом України № 1126-VII від 17.03.2014. *Відом. Верховної Ради України*. 2014. №15. Ст.328
2. Ніколаєнко Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців: монографія. 2 – ге вид., доповн. Харків: Право, 2019. 560 с.
3. Звіт про склад засуджених. Форма 7: Судова статистика за 2022 рік. (дата звернення: 23.02.2023).
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/c8eObee>. (дата звернення: 23.02.2023).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III/Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/a8tRxjg> Ст. 401 (дата звернення: 24.02.2023).
6. Ніколаєнко Т.Б. Поняття та ознаки військового злочину. *Наука і правоохоронна* 2018 №1 (39). 270-283.
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12.02.2015 № 194-VIII. *Відом. Верховної Ради України*. 2015. № 16. Ст. 113.
8. Тихонюк С. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці/ Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/o8tOher> (дата звернення: 24.02.2023).

9. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13.12.2022 № 2839– І/Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/e8tPANL> (дата звернення: 24.02.2023).

10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 2 – ге вид., переробл. та доповн. Київ : А.С.К., 2003. 976 с.

11. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2006. 568 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

13. Українське кримінальне право: Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

14. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 №2232-ХІІ/Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/18imB1g>. (дата звернення: 24.02.2023).

15. Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2011 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/k8oV1pe> (дата звернення: 25.02.2023).

16. Звіт про склад засуджених : Судова статистика. Форма № 7. 2012 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/k8oVPdT> (дата звернення: 25.02.2023).

17. Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2013 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/g8oVSCv> (дата звернення: 25.02.2023).

18. Звіт про склад засуджених : Судова статистика. Форма № 7. 2014 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/P8oC8LX> (дата звернення: 25.02.2023).

19. Звіт про склад засуджених : Судова статистика. Форма № 7. 2015 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/u8oVqmM> (дата звернення: 25.02.2023 р.).

20. Ніколаєнко Тетяна, Омельчук Василь. Окремі проблеми визначення особливого періоду при формуванні положень нової редакції Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези V Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 лютого 2022 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. С. 270 –273.

21. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12.02.2015 № 194-VIII/ Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/v8o8a0g> (дата звернення: 25.02.2023).

22. Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2020 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/h8o3ikg> (дата звернення: 25.02.2023).

23. Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2021 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/P8o3g28> (дата звернення: 25.02.2023).

24. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях / сост. и ред. Ю. М. Юмашев. Москва : Стелс, 1995. 304 с.

25. Звіт про склад засуджених Судова статистика. Форма № 7. 2022 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/E8o3D9C> (дата звернення: 25.02.2023).

26. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання . Судова статистика. Форма № 6. 2022 р. / Судова влада України. URL: <https://cutt.ly/Y8ayDIW>(дата звернення: 25.02.2023).

27. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13.12.2022 № 2839-IX / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/68p8Len> (дата звернення: 26.02.2023)

28. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: пояснювальна записка до проекту Закону України від 13.12.2022 № 2839-IX / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/T8p5mY0> (дата звернення: 26.02.2023).

29. Лихачов Роман. Як суди карають військових за непокору (статистика ЄДРСП): стаття. Закон і бізнес. URL: <https://cutt.ly/Z8aqA0w> (дата звернення: 23.02.2023)

30. Для чого Рада посилила кримінальну відповідальність військових і чому це викликало обурення: стаття. BBC NEWS Україна. URL: <https://cutt.ly/88awRbf> (дата звернення: 26.02.2023).

31. Антон Мачула. Дисципліна чи дискримінація: чому військові виступають проти закону, який підтримує Залужний? informant. URL: <https://cutt.ly/W8fmZds> (дата звернення: 26.02.2023)

32. Олена Барсукова. Несправедливий суд і втрата бійців. Чому закон про посилення покарання військових небезпечний для армії. URL: <https://cutt.ly/S8fmCeM> (дата звернення: 27.02.2023).

33. Відповідь Президента України на електронну петицію № 22/173526-еп «Ветувати закон № 8271 щодо посилення покарання військовослужбовців». Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://cutt.ly/f8fn4dH> (дата звернення: 27.02.2023).

**Information about the author:
Nikolaienko Tetiana Bohdanivna,**

Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Law Theory and Criminal Procedure,
The Bohdan Khmelnytskyi National Academy
of the State Border Guard Service of Ukraine
46, Shevchenka str., Khmelnytskyi, 29000, Ukraine